ROZDZIAŁ 1

Tradycja rękopiśmienna *Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich* Jana Długosza

Wśród dotychczasowych publikacji poświęconych bogatej spuściźnie Długosza brak charakterystyki tradycji rękopiśmiennej jego *Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich*. Informacje o rękopisach tego dzieła zaprezentowali wydawcy źródła, I. Polkowski i Z. Pauli, oraz H. Zeissberg, ostatnio zaś autorzy opracowania *Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae*[1]. Istnieje obszerna literatura dotycząca jednego z przekazów *Katalogu* – wystawnego XVI-wiecznego rękopisu BN BOZ 5, ufundowanego przez biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego, iluminowanego przez warsztat słynnego małopolskiego artysty Stanisława Samostrzelnika[2]. Prace te skupiają się jednak na miniatorskiej oprawie kodeksu i żadna z nich nie zajmuje się tekstową zawartością dzieła. Kluczowe wiadomości o okolicznościach powstania tego rękopisu, a zarazem o recepcji pracy Długosza w XVI w., odnalazł w Acta Tomiciana Leszek Hajdukiewicz[3]. Nieznany w XIX w. przekaz Długoszowego katalogu gnieźnieńskiego i krakowskiego – rękopis BN BOZ 106 z drugiej połowy XVI w. – wprowadził do obiegu naukowego J. Szymański w edycji *Katalogów biskupów krakowskich*[4]. O rękopisie tym pisała również Krystyna Muszyńska[5]. Podczas pracy nad książką zauważyłam, że kodeks BN BOZ 106 opracowany został w wyjątkowo przemyślany

---

[1] H. Zeissberg, *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, t. 2, Warszawa 1877, s. 108, przyp. 3; *Joannis Dlugossii senioris, canonici Cracoviensis, Opera*, t. 1, wyd. I. Polkowski, Z. Pauli, Cracoviae 1887, s. XVI; *Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae*, t. 1, oprac. J. Kaliszuk, A. Pieniądz, P. Węcowski, K. Skwierczyński, Kraków 2019, s. 300.

[2] Zob. w niniejszym rozdziale opis rękopisu BN BOZ 5.

[3] L. Hajdukiewicz, *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej*, Wrocław 1961, s. 92.

[4] MPH s.n., t. 10, cz. 2, s. 75, 127.

[5] K. Muszyńska, *Autografy i odpisy dzieł Długosza w zbiorach Biblioteki Narodowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej", 17–18, 1981–1982 (wyd. 1986), s. 420.

sposób, a jednym z jego celów jest podkreślenie metropolitalnej pozycji Krakowa. Przekaz ten interpretuję jako wyraz późnośredniowiecznej pamięci małopolskiego środowiska kościelnego i poświęciłam mu osobny artykuł, z którego wnioski prezentuję także w niniejszej pracy[6]. Inne przekazy *Katalogu* były omawiane w literaturze niezmiernie rzadko i zdawkowo bądź wcale. Stan badań nad każdym z nich opisuję w niniejszym rozdziale w opisach kodykologicznych poszczególnych rękopisów.

Tymczasem opracowanie zagadnienia tradycji rękopiśmiennej dzieła jest niezmiernie istotnym zagadnieniem badawczym. Po pierwsze, stanowi ono punkt wyjścia do przygotowania edycji tekstu – a nowe, krytyczne wydanie *Katalogu* byłoby wielce pożądane. Po drugie, rozpoznanie tekstu zachowanego w różnych przekazach, połączone z analizą statusu tych świadectw, pomaga lepiej zrozumieć tekst dzieła i zbliżyć się do jego wersji odautorskiej lub też wersji, która funkcjonowała w obiegu czytelniczym. Po trzecie, rozpoznanie dróg transmisji tekstu pozwala na wyciągnięcie wniosków o stopniu jego rozpowszechnienia oraz sposobie jego funkcjonowania (i to zarówno wtedy, gdy powstało, jak i w kolejnych stuleciach). W przypadku tytułowego źródła – *Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich* opracowanego przez kanonika krakowskiej kapituły katedralnej – szczególnie interesujące wydaje się pytanie, jakie środowiska dysponowały przekazami tego dzieła i jak je wykorzystywały. Takie zagadnienie skłania także do zadania pytania o to, co zadecydowało o zainteresowaniu tym źródłem w danym środowisku lub też o braku takiego zainteresowania – a zatem do pytania o potrzeby odbiorców dzieła, ich oczekiwania i cele, które mieli nadzieję spełnić za pomocą tego tekstu. Studium tradycji rękopiśmiennej ma więc znaczenie zarówno dla prac edytorskich czy filologicznych, jak również historycznych, pozwalając na pełniejsze poznanie kultury (i nie tylko) danego czasu i miejsca. Celem tego rozdziału jest przedstawienie obserwacji i wniosków, które – mam nadzieję – będą mogły znaleźć w przyszłości zastosowanie we wszystkich trzech wymienionych polach badawczych.

W tej części pracy opisuję funkcjonowanie Długoszowego *Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich* od momentu jego powstania ok. 1476 r. do XVII w. Dzieło to nie zostało wydane drukiem w późnym średniowieczu ani w epoce nowożytnej, dlatego zagadnienie to dotyczy w istocie tradycji rękopiśmiennej tego źródła[7]. Punktem wyjścia w badaniu są dla

[6] H. Rajfura, *Kopia katalogów dostojniczych a pamięć historyczna środowisk kościelnych w dawnej Polsce. Zamysł ideowy i stylistyczny w rękopisie BN BOZ 106*, w: *Szary kruk. Sympozjum*, red. A. Baliński, Gdańsk 2020, s. 96–117.

[7] *Josephi Andr. Załuski* […] *Programma litterarium, ob exemplarium raritatem multifariamque eruditionem ex Polonico in Latinum sermonem translatum recudi ac historiam litterar.* […] *illustrari curavit Georg. Petr. Schultz* […], Dantisci 1743, s. 19, nr 5; *Conspectus novae collectionis legum eclesiasticarum Poloniae* […] *tum et aliae collectionis scriptorum ecclesiasticorum*

mnie kodeksy zawierające Długoszowy *Katalog*, a wnioski o społecznym zasięgu i czytelniczym obiegu tego dzieła wyciągam przeważnie z kodykologicznej analizy jego przekazów. W pierwszej części rozdziału charakteryzuję znane mi rękopisy *Katalogu* oraz wiadomości o kodeksach nieznanych/zniszczonych. W przypadku tych zachowanych prezentuję ich opisy kodykologiczne, w przypadku niezachowanych podaję dostępne mi, niestety jedynie ogólne, informacje o ich wyglądzie i zawartości. Pełny kwestionariusz (realizowany przy opisie przekazów zachowanych) uwzględnia: sygnaturę, czas powstania, materiał, wymiary, liczbę kart, język i zawartość kodeksu, budowę składek, pismo, znaki wodne papieru, oprawę, znaki proweniencyjne, adnotacje widoczne w rękopisie (z pominięciem XIX- i XX-wiecznych), zarys losów woluminu. W drugiej części rozdziału charakteryzuję tekst zachowany w każdym z kodeksów i określam zależności między świadkami tekstowymi. W trzeciej części na podstawie wszystkich wcześniejszych wiadomości i analiz podejmuję próbę określenia czasu oraz środowisk, w których powstały i funkcjonowały przekazy *Katalogu*. Dopiero tutaj proponuję *stemma codicum* dotyczące rękopisów tego dzieła – opis funkcjonowania *Katalogu* jest bowiem jednocześnie objaśnieniem i uzasadnieniem wyglądu stemmatu. W tej części staram się wskazać, kto, kiedy, gdzie i dlaczego w dawnej Polsce był zainteresowany *Katalogiem arcybiskupów gnieźnieńskich* Długosza, a także jakie funkcje spełniał ten tekst oraz kodeksy, do których został wpisany.

1.1. Przekazy zachowane

1.1.1. Rękopis BOss. 619/I (tzw. T)

Jest to kodeks łaciński, papierowy, spisany w pierwszej połowie XVI w., wym. 17 x 22 cm, 174 k.[8]

Poloniae ineditorum, tum et editorum quidem sed rarissime obviorum quarum impressionem […] *faciendam proponit orbi litterario earum collector Iosephus Andreas* […] *Zaluski* […], Varsaviae 1744, s. 18, nr 26; J.D. Janocki, *Janociana, sive Clarorum Atque Illustrium Poloniae Auctorum Maecenatumque Memoriae Miscellae*, t. 3, nunc primum e Codicibus Biblioth. Publ. Vars. edidit S.Th. Linde, Varsaviae 1819, s. 102–103.

[8] Siglum T podaję za J. Szymańskim, MPH s.n., t. 10, cz. 2, s. 78. Wcześniejsze opisy i wzmianki: J. Łepkowski, *Sprawozdanie z czynności Wydawnictwa dzieł Długosza* [I], Kraków 1859 (odb. z: „Czas"), s. 9, 11; tenże, *Sprawozdanie z czynności Wydawnictwa dzieł Długosza. III*, Kraków 1860 (odb. z: „Czas"), s. 44–45; H. Zeissberg, *Dziejopisarstwo*, t. 2, s. 103–104, przyp. 1, s. 106, przyp. 1, s. 108, przyp. 3; *Katalogi biskupów krakowskich*, wyd. W. Kętrzyński, w: MPH, t. 3, s. 321–322; W. Kętrzyński, *Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Nar. im. Ossolińskich*, t. 3, Lwów 1898, s. 85; J.A. Kosiński, *Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*, Wrocław 1971, s. 119 (gdzie autorstwo katalogu biskupów krakowskich znajdującego się w rękopisie BOss. 619/I błędnie przypisano Długoszowi); MPH s.n., t. 10,

Zawartość kodeksu:

k. 1–28v: [*V katalog biskupów krakowskich*, biogramy: Prohor – Wojciech Jastrzębiec (fragment), kontynuacja na k. 129r–v, zob. dalej], inc. [Prohor] *Hic est Prohorius primus Ecclesie* X [Wojciech Jastrzębiec, k. 28v] *extra muros Lublinenses, in signum gratitudinis*.

k. 29r: [karta tytułowa: Długosz], *Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium*.

k. 30r–37r: [Długosz, *Katalog arcybiskupów gnieźnieńskich* (CGnes.), list dedykacyjny do Jakuba z Sienna], inc. *Reverendissimo in Christo Patri domino* […] *Luce sapientie clarescente* X *Anno nativitatis Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo sexto*.

k. 37v–92r: [CGnes., biogramy: Wilibalinus – Jakub z Sienna], inc. [Wilibalinus] *Polonis ab idolatria* [sic] *et diis gentium* X [Jakub z Sienna] *circa Grzegorzowicze oppidum fundavit*.

k. 93r–93v: [Długosz, *Katalog biskupów włocławskich* (CWlad.), list dedykacyjny do Jakuba z Sienna, cz. 1], inc. *Reverendissimo in Christo patri domino* […] *Apostolorum, quorum vicem geris* X *vite successiones et tempora*.

k. 93v: [wiersz o biskupach włocławskich]: *Rudgerus, Wyernyerz, Wnelphus, Stephanus, / Ogorz, succedunt Bartha, Michael, Wolimirus, / et Albyerz, Ludslaus, Gerward sequitur. Dat / Papa Mathiam, post hunc Sbiluthum Henricus / Dux Legnicensis*.

k. 94r–98r: [CWlad., list dedykacyjny do Jakuba z Sienna, cz. 2], inc. *Wladislaviensis Ecclesia, que quondam* X *prout memorie traditus est, accedamus*.

k. 98v–128r: [CWlad., biogramy: Lucidus – Jakub z Sienna], inc. [Lucidus] *Primus Ecclesie Wladislaviensis, que quondam* X [Jakub z Sienna] *decimam in* [lacuna] *pro altari in Racziansch*.

k. 128v: [CWlad., biogram: Zbigniew Oleśnicki młodszy], inc. *Jacobo de Syenno ad Gneznensem* X *patrie et Reipublice amator*.

k. 129r: [*V katalog biskupów krakowskich*, dokończenie: końcowy fragment biogramu Wojciecha Jastrzębca], inc. *Triumphi magni ex Cruciferis de Prussia relati* X *de Theloneis, agris et prediis dotat*.

---

cz. 2, s. 75; Z. Kozłowska-Budkowa, rec.: *Monumenta Poloniae Historica, series nova, t. 10, cz. 2: „Katalogi biskupów krakowskich", wyd. J. Szymański, Warszawa 1974*, „Kwartalnik Historyczny", 82, 1975, nr 2, s. 424–429; M. Pajor, *„Katalog biskupów poznańskich" Jana Długosza. Studium źródłoznawcze*, niepublikowana praca magisterska przygotowana pod opieką prof. W. Drelicharza, Uniwersytet Jagielloński, 2017, s. 9–18; T. Jurek, *Końcowe partie Długoszowego katalogu biskupów poznańskich*, w: *„Vir sapiens". Księga dedykowana Profesorowi Krzysztofowi Ożogowi*, red. L. Korczak, M.D. Kowalski, S.A. Sroka, Kraków 2024, s. 235–249.

k. 129v: [*V katalog biskupów krakowskich*, dokończenie: biogram Zbigniewa Oleśnickiego], inc. *Translato domino Alberto Jastrzambyecz* X *capitulo Cracoviensi in totum committit*.

k. 130r–132r: [Długosz, *Katalog biskupów poznańskich* (CPos.) – list dedykacyjny do Andrzeja z Bnina], inc. *Reverendo in Christo patri domino* […] *Variis curis et frequentibus occupationibus* X *Anno ab ortu Christi Millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto*.

k. 132v–174r: [CPos., biogramy: Jordan – Uriel z Górki], inc. [Jordan] *Catholica fide et religione Polonorum Regnum* X [Uriel z Górki] *in Ecclesia Poznaniensi benedictus*.

Składki: 1 karta ochronna, 1^{2+3} (k. 1–5, nieregularna k. 5), 2^{3+3} (k. 6–11), 3^{4+4} (k. 12–19), 4^{4+5} (k. 20–27, nieregularna k. 28), 5^{3+3} (k. 29–34), 6^{4+4} (k. 35–42), 7^{4+4} (k. 43–50), 8^{4+4} (k. 51–58), 9^{4+4} (k. 59–66), 10^{4+4} (k. 67–74), 11^{4+4} (k. 75–82), 12^{4+6} (k. 83–92, nieregularne k. 91–92), 13^{3+3} (k. 93–98), 14^{3+3} (k. 99–104), 15^{4+4} (k. 105–112), 16^{4+4} (k. 113–120), 17^{4+4} (k. 121–128), 18^{3+3} (k. 129 [* zob. niżej], 130–133, 134, nieregularne k. 129, 134), 19^{4+4} (k. 135–142), 20^{4+4} (k. 143–150), 21^{4+4} (k. 151–158), 22^{4+4} (k. 159–166), 23^{4+4} (k. 167–174), 2 karty ochronne. Na końcu każdej składki reklamant. Foliacja ołówkiem, powtórzona przez analogiczną, choć staranniejszą, foliację atramentową – możliwe, że obie pochodzą z XIX w. – pierwszej połowy XX w.[9]

* Ze względu na głębokie wniknięcie między karty kleju zabezpieczającego grzbiet kodeksu nie da się zweryfikować, czy k. 129 (z dokończeniem tekstu *V katalogu biskupów krakowskich* [Wojciech Jastrzębiec – Zbigniew Oleśnicki]) rozpoczyna składkę, w której (na k. 130r) zaczyna się Długoszowy *Katalog biskupów poznańskich*. Zob. niżej „Oprawa".

Znaki wodne: składki nr 1–4 oraz 13–23 zawierają znaki wodne takie jak znak odnotowany przez Edmundasa Laucevičiusa, który przedstawia przepołowiony okrąg przecięty dodatkowo przez przedłużone ramię schematycznie nakreślonej gwiazdy (dwa wystąpienia: Troki, 1520–1521 r.[10]). Podobne znaki wodne opisał też Charles-Moïse Briquet[11]. W składce nr 15 na k. 108 widać odmienny znak wodny, podobny do opisanego przez Ch.-M. Briqueta pod nr. 7033: lilia w towarzystwie ornamentu przypominającego kier (wystąpienie: okolice Bordeaux, 1519 r.), przy czym podobizna

[9] M. Pajor, *„Katalog biskupów poznańskich"*, s. 11, wyraził podejrzenie, że foliacja pochodzi z XIX w.

[10] E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, Vilnius 1967, nr 1778.

[11] Briquet Online, nr 3072 (wystąpienie: Brandenburgia, 1515 r.), 3074 (Bazylea 1521), 3075 (Reggio Emilia 1542), 3076 (Rossillon 1543), 3077 (Cremona 1555), zob. <https://briquet-online.at/BR.php?refnr=3072> [dostęp: 25.02.2022].

u Ch.-M. Briqueta wydaje się nieco zdeformowana, za to w omawianym rękopisie rysunek jest symetryczny i szczegółowy[12]. Składki nr 5–12 zawierają odmienny znak wodny, opisany przez Karola Badeckiego jako „odmiana mniejszej korony diademowej z krzyżem i gwiazdą i sześciopromienną na szczycie" (wystąpienie: Lwów, 1520–1527[13]). Na karcie wykorzystanej jako wyklejka widać tylko fragment znaku wodnego, uniemożliwiający opis i identyfikację. Dodatkowe karty ochronne pochodzą z XIX w., o czym świadczy kapitalikowy napis „WERMSDORF" widoczny na tylnej karcie ochronnej (zob. też niżej „Oprawa")[14].

Pismo: kodeks spisany pismem humanistycznym w pierwszej połowie XVI w. Jest to praca dwóch rąk. Ręka A spisała *V katalog biskupów krakowskich* oraz *Katalog biskupów włocławskich* i *Katalog biskupów poznańskich* Długosza (k. 1–28v, 93r–174r; il. 1), a ręka B Długoszowy *Katalog arcybiskupów gnieźnieńskich* (k. 29r–92r; il. 2). Katalog gnieźnieński spisano luźno, bez starań o zużycie jak najmniejszej liczby kart[15]; także przy innych tekstach pomieszczonych w kodeksie na licznych kartach zostawiono wolne miejsce, być może z myślą o dopiskach.

August Bielowski pismo ręki A datował na XV w., a o piśmie ręki B stwierdził, że występuje ono w „aktach oryginalnych Tomickiego"[16]. Wojciech Kętrzyński uznał, że pismo występujące w rękopisie BOss. 619/I (obie ręce pisarskie?, tylko jedna z nich?) pojawia się także w Acta Tomiciana[17]. Tomasz Jurek przyjął tę tezę na podstawie bogatego doświadczenia badawczego W. Kętrzyńskiego[18]. Można jednak potwierdzić, że obie ręce pisarskie

[12] Tamże, nr 7033 <https://briquet-online.at/loadRepWmark.php?rep=briquet&refnr=7033&lang=fr> [dostęp: 25.02.2022].

[13] K. Badecki, *Znaki wodne w księgach archiwum miasta Lwowa 1382–1600 r.*, Lwów 1928, nr 24 i s. 14.

[14] G. Eineder, *The Ancient Paper-Mills of the Former Austro-Hungarian Empire and Their Watermarks*, Hilversum 1960, s. 143 i s. XLIII, nr 1355 (datowany na 1837 r., źródło tego znaku wodnego: Court Archives, Cameral Deeds, 40, Vienna); W. Faber, *Sztuka znaku wodnego. Przerysy znaków wodnych z dokumentów przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, t. 1, cz. 1: *Zbiory Oddziału III. Archiwa rodowe i zbiory prywatne*, Warszawa 2010, s. 188, nr 482a (pismo oznaczone tym znakiem wodnym pochodzi z zespołu Archiwum Potockich z Łańcuta, sygn. 138/2, datowanie: lata 1803–1865).

[15] Niekiedy na całej karcie zapisano tylko jeden wiersz bądź kilka wierszy tekstu, zob. rkps BOss. 619/I, zwłaszcza k. 38r, 45v, 49v, 74r, 79r, 90r.

[16] J. Łepkowski, *Sprawozdanie z czynności Wydawnictwa dzieł Długosza. III*, s. 44–45, gdzie cytat z listu A. Bielowskiego, który o piśmie ręki A napisał: „pismo z XV wieku niezawodnie" i „pismo z XV wieku", za to o piśmie ręki B: „pismo z XVI wieku krągłe, podobne do tego, jakie jest w aktach oryginalnych Tomickiego".

[17] MPH, t. 3, s. 322: „pismo, dobrze nam znane z Tomicyanów"; W. Kętrzyński, *Katalog*, t. 3, s. 85: „sądząc z charakteru pisma znachodzącego się także w Tomicyanach".

[18] T. Jurek, *Końcowe partie*, s. 248: „Trudno to wprawdzie zweryfikować, ale nie ma powodu nie wierzyć wytrawnemu paleografowi-praktykowi".

występują w Tekach Górskiego (rkps BN BOZ 2053) i widnieją także w kilku innych zabytkach z pierwszej połowy XVI w. Ręka A pojawia się w Tekach Górskiego (rkps BN BOZ 2053, t. 27, k. 42r; il. 3). Maciej Pajor (powołując się na J. Szymańskiego) przyjął, że jest to ręka Stanisława Górskiego[19]. Patryk Sapała stwierdził zaś, że Górski zapisał jedynie nagłówek, a pismo stanowi kopię (drugą ekspedycję?) czystopisu opracowanego w kancelarii królewskiej[20]. Również ręka B pojawia się w Tekach Górskiego (rkps BN BOZ 2053, t. 7, k. 84r–v[21], t. 12, k. 197r[22], 200r–v[23]; il. 4). Zdaje się, że jest to ta sama ręka, którą spisany został dokument, mocą którego arcybiskup gnieźnieński Andrzej Krzycki przysiągł wierność papieżowi (Gniezno, 21 IV 1536; AA Gniezno, sygn. Dypl. Gn. 723)[24]. Pewne cechy tej ręki są wspólne też ręce, którą spisany został dokument króla Zygmunta Starego dla Teofila Tarnowskiego (Piotrków, 1533 r.; rkps BN 6953 III). Na obecnym etapie badań nie można jednak wskazać osoby, która spisała ten dokument.

Ręka B pojawia się także w rękopisie BOss. 620/I (il. 5). Pisarz ten skopiował tam *Katalog biskupów krakowskich* Długosza (k. 3r–91v) wraz z kontynuacją Macieja z Miechowa obejmującą biogramy Jana Rzeszowskiego (k. 91v) i Fryderyka Jagiellończyka (k. 92r–96v) oraz biogramem Jana Konarskiego nieznanego autora (k. 97v–102v). Część rękopisu BOss. 620/I spisana ręką B kończy się na fragmencie o śmierci i pochówku Jana Konarskiego (zm. 3 IV 1525), zatem sporządzona została po tej dacie. J. Szymański doprecyzował, że „wydaje się, iż sama kapituła była inicjatorem powstania omawianego rękopisu"[25]. Dalszą część kodeksu BOss. 620/I sporządził około połowy XVII w. kolejny posiadacz kodeksu, Stefan Ranotowicz, kanonik regularny z klasztoru Bożego Ciała na Kazimierzu[26]. Spod jego ręki w tym kodeksie wyszła kontynuacja od biogramu Piotra Tomickiego do biogramu Piotra Gembickiego

[19] M. Pajor, *„Katalog biskupów poznańskich"*, s. 10.

[20] *Teki Górskiego (sygn. BOZ 2053)*, cz. 2: *Teki XVI–XXIX*, oprac. P. Sapała, Warszawa 2020, s. 561, nr 3410.

[21] *Teki Górskiego (sygn. BOZ 2053)*, cz. 1: *Teki I–XV*, oprac. P. Sapała, Warszawa 2020, s. 392, nr 762: „minuta, czystopis z popr. rąk dwóch sekretarzy, podpis nadawcy, adres […]. Data powtórzona ręką S. Górskiego na marg.".

[22] Tamże, s. 636, nr 1443: „minuta, czystopis z popr. P. Tomickiego".

[23] Tamże, s. 636–637, nr 1445: „minuta, czystopis ręką pisarza z popr. P. Tomickiego. Miejsce nadania jego ręką, data inną ręką" (cyt. za s. 636).

[24] Podobizna: M. Kosman, *Poczet arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Kraków 2012, s. 152–153; wiadomość o dokumencie: Informator, s. 189, nr 1468.

[25] MPH s.n., t. 10, cz. 2, s. 125.

[26] Opisy rękopisu i wzmianki o nim: W. Kętrzyński, *Katalog*, t. 3, s. 85–86; MPH s.n., t. 10, cz. 2, s. 125. O Ranotowiczu i jego twórczości zob. K. Łatak, *Ksiądz Stefan Ranatowicz CRL (1617–1694). Barokowy kronikarz i pisarz klasztorny*, Kraków 2010.

(k. 103r–122v), spis treści tomu (k. 1r–1v) i motto zaczerpnięte z mowy Cycerona[27] (k. 2r).

Oprawa[28]: w przypadku oprawy rękopisu BOss. 619/I doszło do zjawiska *remboîtage*, ponieważ podczas konserwacji (zapewne w XIX w.) rękopis został przeoprawiony, przy czym do jego ponownego oprawienia użyto najpewniej fragmentów pierwotnej oprawy tego kodeksu[29]. Na nowe okładki wklejono dwa fragmenty skóry z nowożytnego obleczenia. Fragmenty te mają kształt prostokątów i obejmują przednie oraz tylne zwierciadło oprawy wraz z bordiurami, aż do zewnętrznej dekoracji ramowej. Nie zachował się pierwotny grzbiet kodeksu. O związku bloku książki z pierwotną oprawą świadczyć mogą zgodność wielkości zwierciadeł, bordiur i zdobień z formatem kart rękopisu oraz tytuł „CATALOGVS / ARCHIEPISCOPORV(m)" wytłoczony na górnej okładzinie, który odpowiada zawartości kodeksu. Poza tym po rowkowej stronie zachowały się ślady odciśnięte przez dwie metalowe zapinki – zatem pierwotne okładziny były drewniane; ze względu na to, jak przycięto skórę tylnej okładziny, miejsca montażu pasków odpowiadających zapinkom można się jedynie domyślać na podstawie nieznacznego zgrubienia linii ślepego tłoczenia.

[27] Cic. *Pro Marcello* 28. Według rękopisu BOss. 620/I, k. 2r: „non vita haec dicenda est, quae corpore, ac spiritu continetur: illa, inquam, illa vita est, quae viget memoria saeculorum omnium, quam posteritas alit, quam ipsa aeternitas semper intuetur. Cicero pro Marcello". Część rękopisów tej mowy Cycerona (Aβ) przekazuje lekcję „dicenda est", część zaś (HVγ) „ducenda est", cyt. za wyd.: *M. Tulii Ciceronis Orationes. Pro Milone, Pro Marcello, Pro Ligario, Pro rege Deiotaro, Philippicae I–XIV*, wyd. A.C. Clark, Oxonii 1918, s. 56. Wersja z „dicenda est" – tak pasująca do wymowy katalogu – pojawia się także w XVII-wiecznym druku: *In funere Petri Tilicki episcopi Cracoviensis* […] *oratio. Stanislai Czerny* […], Cracoviae 1616, na karcie tytułowej: „Non vita haec dicenda est, quae corpore ac spiritu continetur: illa, inquam, illa vita est, quae viget memoria saeculorum omnium, qua(m) posteritas alit, quam ipsa aeternitas semper intuetur. Cic. pro Marcello", zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 25, wyd. S. Estreicher, Kraków 1913, s. 570. Niewykluczone, że stąd S. Ranotowicz zaczerpnął inspirację do zamieszczenia motta w rękopisie BOss. 620/I.

[28] Za pomoc w rozpoznaniu losów oprawy rękopisu BOss. 619/I uprzejmie dziękuję dr Elżbiecie Pokorzyńskiej (UKW w Bydgoszczy) oraz p. Urszuli Wenckiej (Ossolineum), jak również prof. Piotrowi Pokorze (UAM w Poznaniu). Pani U. Wenckiej serdecznie dziękuję również za przeprowadzenie szczegółowej analizy oprawy – opis konstrukcji oprawy rękopisu BOss. 619/I w niniejszej pracy powstał na podstawie wyciągniętych przez nią wniosków.

[29] E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, *Leksykon oprawoznawczy*, Bydgoszcz 2023, s. 325–326, s.v. „remboîtage": zabieg ten „polega na łączeniu bloku książki z odpowiednio dobraną oprawą"; zob. też *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer i in., Wrocław 1971, szp. 2068–2069, s.v. „remboîtage". O zjawisku *remboîtage* i różnych typach oraz okolicznościach przeoprawiania ksiąg zob. E. Pokorzyńska, K. Garczewska-Semka, *Przeoprawianie dawnych ksiąg*, w: *Bibliotekarz – biblioteka – historia. Materiały pokonferencyjne z okazji setnej rocznicy powstania Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich*, red. A. Wałkówski, Warszawa 2018, s. 198–216, zwłaszcza s. 204–205. Na różnice między okładzinami a grzbietem zwrócił uwagę już M. Pajor, *„Katalog biskupów poznańskich"*, s. 13, który zasugerował też, że obecna oprawa jest połączeniem elementów nowożytnych i późniejszych (zapewne XIX-wiecznych).

Obecna oprawa rękopisu jest tekturowa, obleczona w brązową skórę typu *Russia leather* (dziś już mocno przetartą). W oprawie znajduje się drukowana makulatura, możliwe, że z formularzy urzędowych – brak jednak na niej tekstu, który pozwoliłby na doprecyzowanie miejsca przeoprawienia rękopisu. Grzbiet bloku książki, grzbietówkę i wyklejki wykonano z papieru maszynowego. Dodatkowe karty ochronne wykonano z papieru czerpanego; przednia karta ochronna została sklejona z przednią kartą wyklejki, na tylnej karcie ochronnej widać znak wodny w postaci napisu „WERMSDORF" (zob. wyżej „Znaki wodne").

Na ile możliwe to było do sprawdzenia (niekiedy bowiem klej zabezpieczający grzbiet książki wniknął głęboko między składki), ślady zszycia składek (tj. rozstaw otworów po igle) nie mają identycznego rozstawu we wszystkich składkach – stąd wniosek, że pierwotnie teksty zebrane były w dwa oddzielne woluminy spisane przez dwóch różnych kopistów. Można jednak przypuszczać, że pierwotna oprawa objęła już obie części kodeksu (celowo przemieszczone – zob. wyżej „Znaki wodne", „Pismo"). Nie zachował się do dziś pierwotny grzbiet książki, jednak wiadomo, że oprawa miała metalowe zapinki. Najpewniej nie byłyby one potrzebne, gdyby kodeks zawierał tylko część pism (obecnie tam zamieszczonych), a jego objętość byłaby o połowę mniejsza od obecnej. Oprócz tego blok książki jest obcięty i prószony na czerwono. Dotyczy to obu części spisanych przez różnych kopistów – zatem do połączenia tychże części pewnie doszło najpóźniej podczas pierwotnego oprawiania kodeksu[30]. Nie wydaje się też, by podczas XIX-wiecznej przeoprawy kodeksu dokonano zmiany układu tekstów w książce.

Renesansowe fragmenty obecnej oprawy sporządzone zostały z brązowej skóry ozdobionej tłoczeniami ślepymi i złoconymi. Okładziny (zwłaszcza górna) są mocno wytarte. Na okładzinie górnej w centralnej części zwierciadła widnieje okrągły medalion złożony z dwóch współśrodkowych pierścieni: pierścień zewnętrzny tworzą dwie wytłoczone linie, wewnętrzny zaś uformowano z ornamentu plecionkowego. W medalionie znajduje się superekslibris z herbem Łodzia; nad herbem widnieje infuła, której wstęgi opadają symetrycznie z obu stron. W narożnikach zwierciadła umieszczono ornamenty roślinne w kształcie ćwiartek kół. Nad medalionem i pod nim, między ćwiartkami kół, ulokowane zostały głowy aniołków. Dekorację zamyka prostokąt arabeskowej bordiury, ponad którą i poniżej której majuskulną antykwą wytłoczono tytuł dzieła: u góry „CATALOGUS", a dołu „ARCHIEPISCOPORU(m)". Kompozycję zamyka rama złożona z wiązki linii. Okładzina dolna powtarza schemat dekoracji okładziny górnej, wyjąwszy

[30] Por. M. Pajor, *„Katalog biskupów poznańskich"*, s. 14, który wyraził podejrzenie, że analizowane części kodeksu spisane rękoma A i B pierwotnie mogły funkcjonować jako dwa osobne rękopisy albo jako kodeks i luźny poszyt bez oprawy.

medalion z herbowym superekslibrisem, głowy aniołków i tytuł dzieła. W centralnej części zwierciadła okładziny dolnej znajduje się elipsoidalna plakieta typu arabeskowego.

Zwracający uwagę superekslibris z herbem Łodzia zwieńczonym infułą sprowokował kilka głosów co do atrybucji oprawy. W drugiej połowie XIX w. H. Zeissberg stwierdził, że przedstawiono na niej „herb Opalińskich”[31]. W tym samym czasie W. Kętrzyński wspomniał o niej dwukrotnie (w katalogu ossolińskich rękopisów i edycji *V katalogu biskupów krakowskich*), w obu miejscach sugerując, że kodeks został oprawiony przez biskupa poznańskiego Andrzeja Opalińskiego (zm. 1623); zwrócił też uwagę na pismo kodeksu znane z Acta Tomiciana[32]. W. Kętrzyński połączył te elementy, uznając, że wystąpienie herbu Łodzia w połączeniu z pismem znanym z Acta Tomiciana wiedzie do rodu Opalińskich, który posługiwał się tym herbem i był w posiadaniu jednej z redakcji Acta Tomiciana. Odmienne zdanie wyraził J. Szymański, który na podstawie pisma datował rękopis na XVI w., a oprawę przypisał podkanclerzemu koronnemu i biskupowi krakowskiemu Piotrowi Tomickiemu (zm. 1535), tak ze względu na fakt przynależności do rodu Łodziów, jak i świadectwo poszukiwań gnieźnieńskiego katalogu w latach 30. XVI w. (zob. podrozdziały 1.4.4 i 1.5)[33]. Odrzucając atrybucję zgłoszoną przez W. Kętrzyńskiego, o wyglądzie oprawy napisał tylko: „W. Kętrzyński […] przypuszcza, iż jest to herb Andrzeja Opalińskiego biskupa poznańskiego (zm. 1623). Gdyby nawet zgodzić się z tym mało prawdopodobnym twierdzeniem ze względu na grafikę herbu, to i tak sam Kętrzyński stwierdza, iż pismo rękopisu należy wiązać z jedną z rąk z Acta Tomiciana”[34]. J. Szymański wykorzystał zatem fakt związku jednego z pisarzy kodeksu z jednym z pisarzy Acta Tomiciana do atrybucji kodeksu Piotrowi Tomickiemu. Tak samo postąpił z argumentem dotyczącym oprawy – skoro i Opalińscy, i Tomiccy posługiwali się herbem Łodzia, możliwa była teza, że kodeks oprawiono na zlecenie Piotra Tomickiego. W tej wymianie

[31] H. Zeissberg, *Dziejopisarstwo*, t. 2, s. 103–104, przyp. 9.

[32] W. Kętrzyński, *Katalog*, t. 3, s. 85: „na okładce rękopisu złotem wyciśnięty herb Łodzia z mitrą biskupią, zapewne zatem herb Andrzeja Opalińskiego, biskupa poznańskiego, który umarł r. 1623. Sądząc z charakteru pisma znachodzącego się także w Tomicyanach wnieść należy, że rękopis niniejszy zawdzięcza swe istnienie staraniom Stanisława Górskiego”; MPH, t. 3, s. 321–322: „Katalog V został w środku XVI wieku przepisany, zdaje nam się, z polecenia Stanisława Górskiego, który ten mały zbiór żywotów biskupów krakowskich, włocławskich i poznańskich, oraz arcybiskupów gnieźnieńskich zawartych w rękopiśmie nr 619 biblioteki Ossolińskich, również jak jeden zbiór Tomicyanów Andrzejowi Opalińskiemu marszałkowi wielkiemu koronnemu ofiarował. Za naszem zdaniem przemawia raz pismo, dobrze nam znane z Tomicyanów, oraz herb Łodzia Opalińskich wyciśnięty na okładce kodexu”.

[33] MPH s.n., t. 10, cz. 2, s. 75: „rękopis nie posiada żadnych wskazówek chronologicznych, a jedynie racje paleograficzne umożliwiają datowanie go na początek XVI w., zaś wyciśnięty na oprawie herb Łodzia, każe wiązać go z biskupem Piotrem Tomickim”.

[34] Tamże, s. 75, przyp. 2.